

שכר

אור ה'

מאמר ג ח"א

כלל ג/פרק א

הכלל השלישי

בגמול וענש

ונאמר, לפי שכבר קדם לנו, לפי התורה והקבלה, היות הגמול והענש שני מינים: גשמי, ורוחני לנפש אחרי הפרדה מהגוף. והתבאר עם זה שהרוחני יסכים בו העיון. והתבאר אם כן מציאותם. ומה שנשאר עלינו לבאר הוא שלשה ענינים. האחד, בדרכי הגמול והענש באפן שלא יחלק עליהם העיון. השני, בבאור שני מיני הגמול, ושני מיני הענש, אם הם מתחלפים; ואם הם מתחלפים, במה זה יתחלפו. השלישי, בהתר קצת ספקות יקרו בשני המינים. ולכן שמנו פרקי הכלל הזה שלשה.

הפרק הראשון

בדרכי הגמול והענש, באפן שלא יחלק עליהם העיון.

ואמר, הנה הגמול והענש הגשמיים נתפרשו בתורה במקומות. ואיך שהנחו, הוא מבאר שלא יחלק עליהם העיון. וזה, כי למה שהכונה הראשונה בהם היא הטבה והקנאת השלמות, כמו שקדם; אם מהיעוד הטוב, בהסרת המעיק המונע השלמות, מצרף אל ההערה הנפלאה לאדם, שיש למעלה ממנו משגים ועין רואה; וגם ביעוד הרע, עם שבו ההערה ההיא, לו או לזולתו, הנה מתועלתו, הנצוח והגערה בשטן המשחית, הוא מלאך המות והוא יצר הרע. ואחר שהיתה זאת ההטבה והחנינה הכונה העצמית בהם, כמו שהורה באמרו (דברים ח, ה): 'וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אליהך מיסרך', הוא מבאר, שלא יחלק העיון בו. למה שהתבאר בו יתברך היותו הטוב האמתי, ושהוא לשלמותו ראוי שישפיע

ההטבה, אחרי שהתבאר במה שאין ספק בו, היותו יכול עליה. ולהיות התכלית העצמי והכונה הראשונה ביעוד הטוב, הקנאת השלמות בהסרת המעיק, הנה היעוד הראשון הגשמי שבא בתורה – הסרת הרע. באמרו (שמות טו, כו): 'אם שמוע תשמע לקול ה' אליהי והאזנת למצותיו וגו' כל המחלה אשר שמתים במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רפאך', כאלו הורה מה שאמרנו, שהכונה הראשונה ביעוד הטוב, הסרת המעיק. ולזה חתם "כי אני ה' רפאך", ר"ל, כי עם היות איננו מדרך הטבע, להיות ה' שהוא הטוב היכול האמתי רופאך – ויהיה רופאך ר"ל מנהיג בריאותך ובריאות נפשך – ראוי שתאמין בו. ואלו היתה הכונה הראשונה בגמול, הקנאת הטוב הגשמי לגמול העובד, והקנאת הרע להעניש העובר, הנה ראוי שיהיה היעוד הראשון בגמול הקנאת הטוב הגשמי. אלא שהתכלית הראשון והעצמי בהם, הסרת המעיק והמונע לשלמות. וזה מצד הטבת המטיב האמתי יתברך ויתעלה, אשר מזה הצד יסכים בו העיון. ואחר שהתבאר זה בהם, אמר, כי דרכי הגמול והענש הגשמיים, לפי מה שנתפרשו בתורה, מהם כוללים, ומהם מיוחדים. וארצה בכוללים, שבאו על כל המצוות, וזה במקומות מפרסמים בתורה. ובמיוחדים – שבאו על מצוות מיוחדות. כאלו תאמר, ביעוד הטוב במצות השמטה (ויקרא כה, כא): 'ועשית את התבואה לשלש השנים', ובמצות הראיה (שמות לד, כד): 'ולא יחמד איש את ארצך', ובכבוד אב ואם ושלוה הקן (דברים ה, טו; כב, ז): 'למען ייטב לך והארבת ימים'. ואם רז"ל דרשוהו "לעולם שכלו טוב וארך" בסוף גמרת חלין (קמב, א), וביעוד הרע, כאלו תאמר, כרתות על עברות ידועות. וכמעשה הסוטה, אשר אין המלט בו משכר או מענש נפלא, בתנאים ידועים, כפי מה שבא בקבלה.

ואולם ישתתפו כלם בשלשה עננים, כפי התורה והקבלה. האחר, שהגמול והענש מתחסיס אל המצוה או אל העברה. ובזה תועלת נמרץ, כי בו מההערה העצומה מה שלא יעלם. והוא אשר אמר יתרו, בשהרגיש מיתת המצריים שהוא מדה כנגד מדה, וביחוד מכת בכורות, באמרו (שמות ד, כב): 'בני בכרי ישראל' וגו'. ובקריעת ים סוף וטביעת המצרים במים, שהיתה הגזרה בהם עצמם, באמרו (שם א, כב): 'כל הבן הילוד היארה תשליכוהו וכל הבת תחיון'. ולזה היתה מהחכמה וההשגחה האלהית שתהיה המכה הראשונה והאחרונה במים, ושיעשה באותו המקום עצמו נס נפלא לישראל. אשר בעבור זה תקנו בברכה אחרונה של קריאת שמע וזכירת אלו הנסים. והנה ראוי שיאמר יתרו בשהרגיש זה (שם יח, יא): 'עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים כי בדבר אשר ודו עליהם'. ולהיות הדבר הזה גדול התועלת והטוב, אשר הנה ראוי שייחס לשם יתברך ויתעלה שמו, אמר המשורר (תהלים סב, יג): 'ולך ה' חסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו, כלומר, תשלומין דומים ומתחסיס אל מעשהו. והפליג באמרו "כי אתה" כלומר, עם גדל מעלתך ורוממותך, תדקדק לשלם לאיש מדה כנגד מדה, לטובתו. מצרף שיונה גם כן על חסד השם, שישלם לאיש כמעשהו, כלומר, שיהיו התשלומין בבחינת העובד או הממרה, ולא בבחינת המצוה יתברך ויתעלה שמו. למה שבבחינתו יתברך, לא יתחייב דבר לעובד, מצרף בשבבר קדמהו מחסדיו, כמו שנזכר במקומו; והממרה את פיו בדבר קטן, יתחייב ענש גדול בתכלית מה שאפשר. ולזה מבאר, שהגמול והענש בבחינתו, ולא בבחינת המצוה יתברך שמו, הוא חסד בלא ספק. וכל שכן הדקדוק בו שיהיה מדה כנגד מדה. באמרם ז"ל (סוטה ח, ב): 'במדה שאדם מודד בה מודדין לו'. והזכרו בזה מעשים

רבים בתלמוד, מורים על אמתות זה. והוא הענין הראשון שישתתפו בו מיני היעודים הגשמיים.

ואמנם השני הוא, שכבר יראה בהם, שלא נאמרו בהחלט שלא יעבר וולתו. וזה נרמז לחז"ל במקומות. גם בתורה אמר (דברים ז, י): 'ומשלם לשנאיו אל פניו להאבדו'. הנה שהיעוד הרע הגשמי לעובר, יעבר שלא יגיעהו. וכן הדין ביעוד הטוב הגשמי לעובר, ש"ידיעת ההפכים אחת". וזה, שכבר אפשר שלא יגיעהו, אם למרוק עוונות מה, ואם לזכוך נפשו להשלימה. והן הן יסורין של אהבה, הנזכרים בדברי חז"ל במקומות. והוא ענין הנסיונות שנתנסו האבות, להקנותם השלמות האפשרי להם באפשרות המעשים, כמו שזכרנו במה שקדם.

אלא שכבר יראה, שהיעוד במעשה הסוטה בתנאים ידועים, כמו שבא בקבלה, ומכללם שהיה שם השם נמחה על המים בעפר קרקע המשפן; והנה התכלית בה לבדקה, ובזולתה, אחר שנסתרה, היתה אסורה לבעלה; לא יעבר וולתה, אם לטוב ואם לרע. אבל שאר היעודים — כוללים היו או מיחדים — הנה יעבר שלא יגיעו, כמו שקדם. והוא הענין השני.

ואמנם השלישי. הנה הוא הנזכר לרבותינו ז"ל בגמרא (ירוש' השנה) [נדקדושין] (מ, ב), והוא אמרם, שהאדם נדון אחר רבו, והעולם אחר רבו. ועשו בזה הערות לאדם במעשיו, שיראה עצמו בכל מה שיפעל באלו הנה הוא, או העולם כלו, מחצה עוונות ומחצה זכיות, ושיכריע עצמו וכל העולם לכף זכות. וכבר יראה שכן הדין במדינה, או עיר ועיר, ואם לא בא זה מפרש בתלמוד. והוא הענין השלישי שישתתפו בו מיני היעודים הגשמיים.

ואולם דרכי הגמול והענש הרוחניים, לא נתפרשו בתורה, אבל נרמז בקבלה במקומות רבים. והעולה מכללם, שנפש העובד אחרי הפרדה מהגוף, תהנה מזיו השכינה. והוא, שתתענג בהשיגה ממנו יתברך, מה שהשגתו נמנעת בעודה בגוף. והוא האור הנגזר לצדיקים. ויתחזק דבקוטה המתמיד זמן בב"ת. ויתחלפו מדרגות האנשים כפי התחלפותם באהבה והקשר בעוד בחיים חיתם, בגוף ובנפש. וכן נפש העובר ממרה, אחר הפרדה מן הגוף, תשיג צער נמרץ, בשבתה בחשך הפך טבעה. ודמו אותה לצער השרפה, וכנו אותה באור הגיהנום, להיותו היותר דק שבפועלים המוחשים. ויתחלפו גם כן מדרגות העוברים בזה, כמו שבא בקבלה, עד שמהם ישיגו הצער והמרוק זמן מגבל, כפי שתגזר החכמה האלהית. וכבר באו בו פרטים בגמרת ראש השנה. אין צורך לזכרם.

אבל מה שצריך לבאר, איך יסכים העיון בגמול וענש הרוחניים. וכבר יתבאר זה בקלות ממה שנאמר. וזה, כי למה שנתבאר בנפש, היותה עצם רוחני, הוא מבאר בה, שתשיג תכלית השמחה והתענוג כאשר תדבק ברוחניות הנכסף לה בטבעה. בהדבקה בשכינה, שהיא הרוחניות היותר נפלא שאפשר, הנה מה שיתחייב, שתשיג בזה שמחה ותענוג בלתי משער. אלא שיתחלפו מדרגות הנפשות במין התענוג, לפי שעור האהבה והדבקות הקודם בעודם בגוף. ולהיות ידיעת ההפכים אחת, הנה כשלא תשיג מה שתכסף בטבעה, הנה תרגיש בזה צער נמרץ, עד שאפשר שישגי לה ממנו ההפסד בארך הזמן. וזה, כי למה שהתבאר במה שקדם, כי הנפש עצם זולת ההשכלה; ושהאהבה והחשק והתענוג הוא זולת ההשכלה גם כן; לא ירחיק העיון, שהצער הזה יפסיד עצם הנפש בארך הזמן. והיו מה שכוננו בזה הפרק.

הפרק השני

בבאור שני מיני הגמול ושני מיני הענש, אם הם מתחלפים; ואם שהיה שהם מתחלפים, במה זה יתחלפו.

ואמר, כי כבר יראה ממה שנאמר, היותם מתחלפים בענינים שלשה, ומסכימים בשלשה.

אם השלשה שהם מתחלפים בהם, אחד, שהיעוד הגשמי לאדם בהיותו בגוף ונפש; ולזה, יהיה בהכרח מגבל. והיעוד הרוחני, לנפש אחר הפרדה מהגוף על הרב; ולזה יהיה בלתי מגבל.

שני, שהיעוד הגשמי יעבר שלא יגיע, כמו שבארנו. והיעוד הרוחני לא יעבר שלא יגיע.

שלישי שביעוד הגשמי העולם נדון אחר רבו. וביעוד הרוחני, כל אחד לפי מעשיו.

ואם השלשה שהם מסכימים בהם, אחד, שהיעוד הטוב לעובר והיעוד הרע לעובר. שני שהיעוד בכל אחד גם כן מדה כנגד מדה. אמנם ביעוד הגשמי כבר נתבאר בפרק הקודם. ואולם ביעוד הרוחני, יתבאר בקלות. וזה, שאחר שהיה תכלית בעבודה — הדבקות; והוא גם כן תענוג הנפש אחר הפרדה, הדבקות בזיו השכינה והשגתה; הנה אם כן, הגמול מתיחס תכלית ההתייחסות. וההפך גם כן. ענש העובר, הרחוק בחייו מהדבקות, הנה רחוק הנפש מהשגת מה שבטבעה, היה ענש מתיחס תכלית ההתייחסות. שלישי, שהאדם גם כן, לפי מה שנראה בגמרת ראש השנה, נדון אחר רבו, כלומר רב מעשיו. ואפשר שלזה רמז גם כן רבי עקיבא בחתימת מאמרו (אבות ג, טו): "והכל לפי רב המעשה".

של

אור ה'

מאמר ג ח"א

כלל ג/פרק ג

הפרק השלישי

בהתר קצת ספקות יקרו בשני מיני היעוד.

אמנם ביעוד הגשמי, כבר יספק בו: תחלה, אם היה שיעבר שלא יתקיים לאחת מהסבות שזכרנו, איך הנה במקרא בן? וביחוד היעוד הטוב, והנה השרש אצלנו שהיעוד הטוב אינו חוזר.

שנית, שאנחנו נראה מאמרים לרז"ל הפר מה שנכתב. והוא, מאמרם (קידושין לט, ב): "שכר מצוה בהאי עלמא ליפא". ואמרו (מ"ק כח, א): "בני חיי ומזוני, לאו בזכותא תליא מלתא, אלא במזלא תליא מלתא". והנה פשט אלו המאמרים סותרים הכתוב. עם שנמצאם סותר קצתם [את קצתם], וזה, שבמקום אחר (שבת קנו, א) אמרו: "אין מזל לישראל".

שלישית, מה שבא בקבלה, אמרם: "העולם נדון אחר רבו". והוא מן התמה, איך יתכן במדת פרענות, שהצדיקים המעטים היושבים בעיר שרבה רשעים, יבשלו בעוונם? וכבר יראה שיהיה הפר מה שהשרשנו בהשגחה האישית. הנה אלו הספקות שאפשר שיספקו ביעוד הגשמי.

ואולם ביעוד הרוחני, אפשר שיספק בו גם בן. תחלה, הוא מן הפלא, אחרי שהוא עקר הגמול והענש האמתי, שלא יעבר שלא יגיע, איך לא נתפרש בתורה? ונתפרש הגשמי שאיננו גמול וענש אמתי, ושיעבר שלא יגיע.

שנית, אחר שהשרש אצלנו (ב"ר נא, ג): "אין דבר רע יורד מלמעלה", והוא אמת בעצמו, ומסכים עמו העיון, איך יגיע הרע לנפש ממנו יתברך? ואי אפשר שיהיה על צד התוכחה, להגיע תועלת לזולתו, שהרע המגיע לנפש לא ירגיש בו זולתה.

שלישית, איך יציר מרוק וענש זמני בנפש? והנה כפי הקבלה הנח כן. אמרם (עדויות ב, י): "משפט רשעים בגיהנום י"ב חדש".

רביעית, לפי שהוא שרש בקבלה, שנפשות הפושעים תאבדנה, עד שאמר (ר"ה יז, א) להיותן אפר תחת כפות רגלי הצדיקים; הוא מן התמה, איך יציר הפסד בדבר השכלי, שאין לו סבות להפסד? ואם הנח שתפסד, האם תשוב אפר, כפשט המאמר?

חמישית, שמאמרם ז"ל בזה היעוד, שהאדם נדון אחר רבו, הוא דבר מתמיה. וזה, שבמעוט העברות שבדו, יראה שלא ימנע הענין מחלקה: אם שהוא שב מהם בתשובה; ואם שלא שב, והוא במריו. והנה אם שב מהם, איך נדון אחר רבו? שהרי הוא באלו לא עבר עברה, כאשר יורו מאמרים לרז"ל על זה. ואם הוא במריו, איך יתכן שעם היותו רחוק מהעבודה לו יתברך, יזכה אל נעימות הקרבה והדבקות? וכבר בא להם ז"ל (עיין פה"מ להרמב"ם אבות ד, כב) על זה שלא יקח שחר, ואפלו שחר מצוה. הכונה מהם, שהעובר, אף בעשותו מצוה אחת, לא יכפר בו כי אם בשובו מהעברה שבדו.

ששית, שהניחנו הגמול והענש אחר המות, הוא הפך הישר המדיני, ואיך יתכן בחק הישר האלהי? וזה, שהוא מבאר שהאדם בהיותו בגוף ובנפש – בדרך שהיה עובר, או ההפך – הוא מתחלף במין בנפשו אחרי הפרדה. ויראה זה, להיותם בלתי מסכימים בגדר. והנה בחק הישר המדיני, לא יתכן לתת גמול לראובן חלף העבודה שעבד שמעון, ואם הוא מסכים עמו במין, וזה, להיותו מתחלף באיש. וכל שכן שלא יתכן לתת הגמול למי שהוא מתחלף עמו במין. היתכן לתת גמול למיכאל חלף העבודה שעבד אברהם?

שלב

אור ה'

מאמר ג ח"א

כלל ג/פרק ג

שביעית, בשננים שיעבר זה בחק הישר האלהי בנפש, אחרי שהיתה החלק הנכבד מחלקיו; ואם איננו מספיק באמת, למה שהפשוט בהיותו במרכב, איננו בעצמו אשר בהיותו נפרד, ואם לא, היו במרכב שני עצמיות; אבל ננים שיעבר זה בחקו. הנה מדוע לא בחר לו דרך, שיגמל או יענש האדם בגוף ונפש, שכבר יראה יותר נכון, והיותר מתיחס?

הנה אלו הספקות אפשר שיוספק ביעוד הרוחני. וראוי שנאמר בהתר אלו הספקות: אם תחלה, ביעוד הגשמי, הנה הספק הראשון, התלה במה שהנח במקרא בפשיטות, וכל שכן היעוד הטוב, איך יעבר שלא יגיע; וכל שכן אחר שהשרש אצלנו, שהיעוד הטוב אינו חוזר; אין התרו ממה שיקשה. וזה, שכאשר נבדק ביעודים, נמצא שהיעודים הטובים, שהם בקשר ותנאי קיום כל המצוות והחקים והמשפטים. ואין ספק, שאשר הוא בזה התאר, לא יעבר שלא ישיג היעוד הגשמי כמו שבא במקרא, למה שלא יצטרך לזכור ומרוק ולנצוח היצר; אלא אם כן יהיה על צד הנסיון, להוסיף בשלמות, כאשר היה ענין אברהם אבינו ע"ה. אבל לפי שהשרש אצלנו "הכל לפי רב המעשה", הנה נאמין — ואם לא נכתב בפרוש — שיתקיים היעוד הטוב לעובד לפי רב המעשה. אלא שכבר יעבר שלא יגיע, לאחת מהסבות שזכרנו. אבל אם היה שלא יגיע, הנה אין היעוד הטוב בשביל זה חוזר. למה שהרע המדמה המגיע, לצדיק, הוא טוב לפי האמת. שתכליתו להגיע אל מדרגת הטוב האמתי, מה שלא היה מגיע אליה בזולת הרע או הנסיון ההוא. ולזה יתאמת, שעם היות היעוד הטוב הגשמי לא יגיע, אין היעוד חוזר, גם בעובד על פי הרב, ואם לא נכתב היעוד בפרוש. אבל היעוד שבא בתורה באפן שנכתב, לא יעבר בשום צד. ואם היה שיהיה בעיר וגבול שרפן רשעים — שהשרש אצלנו

שלג

אור ה'

מאמר ג ח"א

כלל ג/פרק ג

שהעולם נדון אחר רבו – האיש הזה ימלט, להיותו משגח השגחה אישית, כמו שהשרשנו במה שקדם. ודי בזה בספק הראשון.

ואמנם השני והשלישי, הנתלים בישוב המאמרים לרז"ל, אין התרם ממה שיקשה. וזה, שהקדמות הפוללות בתלמוד, כחן כח הסתמיות. וזה אמנם שרש גדול בתלמוד, אמרם (עירובין כז, א): "אין למדין מן הכללות, ואפלו ממקום שנאמר בהן חוץ". ולזה, הפונה במאמר האומר: "בני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא מלתא", ירצה: בזכותא לגמרי, ר"ל: שלא יעבר זולתו, "אלא במזל לא תליא מלתא" כלומר: בקצת. וזה, כשתהיה המערכת מתיבת הטוב והוא או הפכו, הרבה פעמים לא תסור הוראת המערכת בשביל הזכות או הפכו. ולזה, רבה, עם היותו צדיק כרב חסדא, "שתין תכלי"; אבל הטוב המיחס לו בשביל זכויותיו, הנה הוא צפון לו לעולם הבא, שהוא הטוב האמתי. ואמרם גם כן "אין מזל לישראל", ירצה: בהחלט. כלומר, שכבר אפשר שיהא במדרגה שישגחו הפך הוראת המזל. ואמנם בשלא יהיו במדרגה שישגחו ביחוד, הנה יתאמת בהם שיהיו נדונים אחר רוב העיר, או המדינה, או העולם. ונאמן בעל השכר לשלם לו הטוב הגשמי שהוא שאבד ברשעת הגוים ההם, לשלם לו מהטוב האמתי בשעור המתחס לו. אבל כשיהיו במדרגה שיהיו משגחים השגחה אישית, הנה לא יבשלו בעיון זולתם.

אבל אמרם "שכר מצוה בהאי עלמא ליבא", ירצו, שהשכר האמתי למצוות אינו בעולם הזה, כמו שקדם. וירמז עם זה, שהטוב הגשמי אינו על צד הפונה הראשונה לשכר המצוה, אלא להסיר ממנו מעיק השלמות, והשכר האמתי הוא הטוב הנפשי. ודי בזה ביעור הגשמי.

שלד

אור ה'

מאמר ג ח"א

כלל ג/פרק ג

ואם ביעוד הרוחני, הנה הספק הראשון, אשר לא סרו
הקודמים מלהסתפק בו, אין התרו ממה שיקשה. וזה, שאין ספק
שהתורה האלהית, בעצם ובטבע תחוב יעוד רוחני לנפש
העובד, לקשר ולהדבקות אשר להם עם תכלית הרוחניות. וזה
ממה שהיה מפרסם לאברהם אבינו ובניו ותלמידיו, כמו שקבל
משם ועבר ונתאמת אצלו ביעוד בענין העקדה. כי אחר
שהבטחו אברהם ויצחק באמרו (בראשית כא, יב): 'כי יצחק
יקרא לך זרע', ואלמלא שהיה אפשר לשלם לו, ולהחליף הטוב
המדמה בטוב האמתי, לא היה ענין לה. והאמונה הזאת היתה
להם מפרסמת מאד, והאבות הורישוה לבניהם ולכל זרעם.
ולזה היו בני ישראל סובלים עבודת המצרים הקשה, ולא היו
עובדים יראתם. שכבר יחשב, שאם היו ישראל שומעין להם
ועובדים לאלהיהם, שיקבלום בסבר פנים יפות כאחד מהם.
ולהיותם סובלים העניות והדלות, לבלתי היותם עובדים
ליראתם, די בזה ראיה, שהיו מקוים גמול נפשי, להיותם
נמשכים אחר אמונת אברהם, שהיה דורש אמונת החדוש
ומצות מילה עם שבע מצוות שנצטוו בני נח. ואלמלא כן, אין
ספק שהיו בוחרים בהצלחה הגופנית, ולצאת מהשעבוד המפלג
ההוא. ואיך לא? והנה המצנה הראשונה שנצטנה המין האנושי,
והוא אסור אכילת הבשר, לא נמצא בו לא יעוד גשמי ולא
רוחני. וכשהתר הבשר, ונצטוו בני נח שבע מצוות, לא היה בהם
יעוד רוחני גם כן. וכשנתחדשה מצות המילה עוד לאברהם, לא
היה בה יעוד רוחני. אלא שהיעוד הרוחני לתורה האלהית הוא
דבר משכל בעצמו, ומקבל להם. ולזה, כשנשלמה התורה
האלהית התמימה, היעוד הרוחני היה בה מותר גמור. למה
שהתורות הראשונות, להיותם גם כן אלהיות, היה מקבל בהם
יעוד נפשי, ואם לא נכתב. אבל היעוד הגשמי בתורה האלהית

לא נשמע לעולם, עד העת ההיא, אלא לאברהם, ואלא ביחוד במצות המילה. אבל שיתחייב לתורה האלהית טוב גשמי, הנה צריך לכתב ולפרסם, להיותו כנגד הטבע, ועל דרך הגס והפלא. ודי בזה בראשון.

ואמנם השני והשלישי והרביעי, שהם נתלים בבאור: איך יגיע הרע לנפש החוטאת, והשרש אצלנו "אין דבר רע יורד מלמעלה"? ואם הנה שיגיע, איך יציר מרוק או הפסד בעצם השכלי? ואם הוא ספק עצום, ראוי שנאמר בהתרו, כי למה שהתבאר מגדר הנפש, להיותה עצם רוחני, זולת ההשכלה; והוא מבאר בנפשו, שהתענוג — והוא זולת ההשכלה — שהנח, היות הנפש מתענגת באהבה והדבקות אשר לה, באמצעות ההשכלה; כבר הנחנו בה כח פועל ומתפעל. וזה, שהכח על ההשכלה בפעל — פועל התענוג בעצמה. והכח על התענוג, אם כן, מתפעל. וכאשר נתאמת בנפש כח פועל ומתפעל, הנה איננו רחוק, שיתחייב ממנה ההפסד. וזה, שסבת ההפסד בדברים, אינו אלא, בלתי השמע הכחות המתפעלות לכחות הפועלות. ולזה, בשהנה הכח הפועל בנפש, שהוא הכח על ההשכלה, מקבל אצל הכח המתפעל, שהוא [הכח על] התענוג, הנה היא מנחת לטבעה, תשאר ולא תפסד. וכשיהיה הכח הפועל בלתי נשמע, תשאר הפך טבעה, וישיגה הצער. אלא שתתחלפנה המדרגות בזה הצער, ואולי יתחזק עד שיתחייב ממנו ההפסד. אלא שהקירה: אם תפסד אל דבר, או אל לא דבר? ואם תפסד אל דבר, מהו? ואם הנה שדלתי הקירה נעולות בזה, כבר ידמה, שההפסד האחרון, אחר הצער המכנה ב"גיהנום", הוא הפסד ההכנה אשר לעצם בטבעו. כאלו נשאר רוח ערם בלא הכנה. והוא אשר [יכנה] באפר, שהוא שירי הדבר השרוף אשר נשרף. ואולם, כשלא

שלו

אור ה'

מאמר ג ח"א

כלל ג/פרק ג

יִהְיֶה בַּמִּדְרָגָה הָאֲחֵרוֹנָה מִהֶפְסֵד, אֵינָנו רְחוֹק שִׁיחִיָּה לֹא מְרוֹק
וּמִנִּי, כֹּאֲשֶׁר תִּגְזֹר חֻכְמָתוֹ, וְאַחֵר עֵבֶר הַזֶּמֶן, שֶׁתִּשְׁאָר בַּמִּדְרָגָה.
וְזֶה לְחִסְדּוֹ יִתְבָּרַךְ וַיִּתְעַלֶּה שְׁמוֹ לְעַד. וּבִזְה הִתְרוּ כָּל הַסְּפָקוֹת
כִּלְּן לִפְי מַה שִׁירָאָה.

וְאוֹלָם הַסְּפֵק הַחֲמִישִׁי, הַנִּתְלָה בְּדַעַת הַיּוֹת הָאֲדָם נִדּוֹן לִפְי
רֹב מַעֲשָׂיו, כְּכֹר אִפְשָׁר שִׁיתֵּר, כְּשִׁיאָמַר, שְׂוֹה נֶאֱמַר עַל הַיַּעֲוֹד
הַנִּשְׁמִי בְּלִבָּד. וְאִם עַל כָּל פָּנִים יִתְאַמֵּת זֶה הַדַּעַת גַּם כֵּן בַּיַּעֲוֹד
הַנִּפְשִׁי, הִנֵּה נִבְקֵשׁ אֲמִצְעֵי לִשְׁנֵי הַקְּצוֹת. וְזֶה, כִּי בֵּין הַשֵּׁב וּבֵין
הַעוֹמֵד בְּמִרְיֹו, כְּכֹר יִמְצָא בִּינִיָּהֶם אֲמִצְעִי; וְהוּא, שְׁלֹא שֶׁב
בְּתִשׁוּבָה אִם נִתְעַצֵּל בָּהּ עַל דֶּרֶךְ הַשִּׁכְחָה; אוֹ שֶׁנִּכְשַׁל שְׁלֹא
נִשְׁמַר מִמֵּאֲרֵב יִצְרוֹ, לֹא בְּמִרְד וְלֹא בְּמַעַל. וּבְכִיּוּצָא בִּזְה "רֹב
חֶסֶד — מִטָּה כִּלְפֵי חֶסֶד" (ר"ה יז, א).

אֲמָנָם הַסְּפֵק הַשִּׁשִּׁי, הַנִּתְלָה בִּישָׁר הָאֱלֹהִי, אִיךְ יִגְמַל אוֹ
יַעֲנִישׁ זֹלַת הָעוֹבֵד אוֹ הָעוֹבֵר בְּמִין? הִנֵּה רְאוּי שְׁנֵאמַר בְּהִתְרוֹ,
כִּי בִהְיוֹת הַנֶּפֶשׁ, כֹּאֲשֶׁר הִתְבָּאָר, מִגֶּדֶר הָעֵצִם; אֵלֹא שֶׁהִיָּתָה
צוּרָה לַגּוֹף, לְמַה שֶׁתֵּתֵן לוֹ הַשְׁלָמוֹת הָאֲנוּשִׁי, בְּהִתְאַחֲדָה עִם
הַגּוֹף; אֲמָנָם לֹא תִשְׁתַּנֶּה בְּעִצְמָהּ, אֵלֹא שֶׁתִּפְרֹד מִמֶּנּוּ. וְלִהְיוֹתָהּ
הַחֲלֵק הַנִּכְבָּד מִהָאֲדָם; וְהִיָּה הַחֲלֵק הַהוּא, הוּא בְּעִצְמוֹ קֹדֶם
הַתִּפְרֹד בְּלִתִּי מִשְׁתַּנֶּה, אֵלֹא שֶׁנִּפְרֹד מִהַגּוֹף; וְהִיָּה הַטוֹב וְהָרַע
הַגּוֹפִי אֵינָנו טוֹב וְרַע בְּאֵמָת; הִנֵּה כְּכֹר יִתְכַּן, שִׁיחִיָּה הַגְּמוּל
וְהַעֲנֵשׁ הָאֲמָתִי — הַטוֹב וְהָרַע הָאֲמָתִי, שֶׁהוּא הַטוֹב וְהָרַע
הָרוּחָנִי.

וְאֲמָנָם הַסְּפֵק הַשְּׁבִיעִי, הַנִּתְלָה בְּשִׁאֲלָה: אִיךְ לֹא בְּחֹר
הַיִּשָּׁר הָאֱלֹהִי שִׁיחִיָּה לְאָדָם גְּמוּל וְעֵנֶשׁ בְּגוֹף וְנֶפֶשׁ, אַחֵר הַיּוֹת
הַפּוֹעֵל, לְעִבּוּדָה אוֹ לְמִרְיָ, הָאֲדָם בִּהְיוֹתוֹ בְּגוֹף וְנֶפֶשׁ? הִנֵּה הִתְרָה
זֶה מִמַּה שִׁיִּקַּל מְאֹד, לִפְי מַה שֶּׁבֹּא בַקְּבִלָה. לִפְי שֶׁהַמְכָּוֶן בְּתַחֲנִית
הַמִּתִּים, לִפְי מַה שִׁירָאָה, הוּא הַתְּכִלִּית הַזֶּה בְּעִצְמוֹ, לִהְיוֹת

מאמר ג ח"א
כלל ד/פרק א

אור ה'

שלו

הגמול והענש מתניחס ונכון. באמרו (דניאל יב, ב): 'ורבים מישני אדמת עפר יקיצו, אלה לחיי עולם, ואלה לחרפות לדראון עולם', כמו שיתבאר במה שיבא בג"ה.

והנה להיות "מדה טובה מרבה", הנה כבר מצאנו בקצת החסידים, לפי מה שבא בקבלה, שלא טעמו טעם מיתה. אשר מכללם נתפרש במקרא על אליהו הנביא ע"ה (מ"ב ב, ג): 'היום ה' לקח את אדניך מעל ראשך וגו', עד שעלה בסוסי אש ורכב אש, ועודנו קים, מהרה יגלה. באשר אמר הנביא (מלאכי ג, כג): 'הנה אנכי שלח לכם את אליה הנביא לפני בוא יום ה' הגדול והנורא'.

ובכאן התירו כל הספקות. והתהלה לאל לבדו, ומרומם על כל ברכה ותהלה.

הכלל הרביעי

בתחית המתים

לפי שהשרש הזה מקבל באמה שהוא מן התורה, כמו שבא במשנה (סנהדרין י, א) בפרוש, הנה מה שצריך לבאר בו, ארבעה ענינים. האחד, באור הדעת הזה בעצמו. השני, תכליתו ותועלתו. השלישי, סבת הענש המפלג למי שיכפר בשרש הזה, עד שיסדו בדעת הזה, לענש האומר שאינו מן התורה, שאין לו חלק לעולם הבא. הרביעי, התר קצת הספקות הנופלות בו. ולזה שמנו פרקי הכלל הזה ארבעה.

הפרק הראשון

בבאור הדעת הזה בעצמו.

והנה צריך להעיר בו על ארבעה ענינים: האחד, האם תהיה התחיה כוללת או חלקית? ואם תהיה חלקית, באיזה חלק?

שלח

אור ה'

מאמר ג ח"א

כלל ד/פרק א

השני, בזמן התחיה. השלישי, אם ישתמשו בחושיהם וימותו
אחר קומם, אם לא. הרביעי, אם יהיה בעת ההיא יום הדין
המקבל אצל רז"ל.

והנה אין דרך להשתמש בידיעת האמת באלו הענינים,
אלא מהקבלה, ומה שבא במקרא על זה, ומשקול הדעת
והסברא לבד. ואמר, כי לפי מה שבא מפרש: "ורבים מישני
אדמת עפר יקיצו, אלה לחיי עולם וגו'", (דניאל) כבר יראה שלא
תהיה כוללת. והנה יסכים בזה הדרש לרז"ל, אמרם: "ורבים
מישני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם וגו', ולא כל ישני".
ולהיותה אם בן חלקית, הנה נשאר הספק באיזה חלק תהיה
התחיה. וכבר היתה הסברא מכרעת, שתהיה בצדיקים הגמורים
לבד; אלא שבא מפרש הפך זה, באמרו: "ואלה לדראון עולם".
וזה ממה שיוסיף מבוכה בידיעת החלק שתהיה בו התחיה.
והנה יראה, שהדרך הנכון המישר לידיעת האמת בזה, הוא,
בשנעמד על התכלית אשר בעבורו יתחדש הפלא העצום הזה.
כי בעמדנו על התכלית, אולי יתבאר בקלות באיזה חלק
יתאמת שישג התכלית הזה. ולזה, הנחנו החקירה הזאת עד
הפרק הרביעי, שיעדנו בו הטר קצת ספקות. למה שבכר נעמד
על התכלית במה שיבא בפרק השני בג"ה. ודי בזה עתה
בראשון.

ואם בשני, שהוא בזמן התחיה. כבר יחשב שנפל מחלקת
בזה במה שנמצא בדבר לרז"ל. וזה, שמפשט מסכת יומא (ה, ב)
יראה, שתהיה התחיה בזמן בנן בית המקדש לימות המשיח.
וזה, ששם שאלו: מצנפת ואבנט, איזה מהם קודם? ותמהו על
השאלה, ואמרו: לכשיבנה ביהמ"ק, משה ואהרן עמהם. הרי
שלקחו בפשיטות שבתחלת בנן ביהמ"ק תהיה התחיה. ואין
לומר שאמרו זה על צד הרחבת הלשון, ושהכונה היתה, שלא

היה מקום לאותה שאלה עד ביאת המשיח. שהרי רב סדר קדשים, והמחלקות שבאו בו הוא "הלכתא למשיחא", ואיך לא? והרבה תקנות התקינו בימי ריב"ז מפני הספק הזה, כאמרם בגמרת ראש השנה (ל, א): "מהרה יבנה ביהמ"ק ויאמרו: אשתקד מי לא אכלנו בהאיר המזרח וכו'". ומפשט מאמר אחד לשמואל המזכר בהרבה מקומות יראה, שלא תהיה התחיה בזמן ימות המשיח. וזה, שהוא אמר בפרוש אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד. ואלו היתה התחיה בזמן ההוא, היה הפרש עצום ביניהם, למה שיראה, כי בימים ההם יהיו כל העמים שכם אחד לעבד את ה'; ויתקיימו אז כל היעודים שבאו בנביאים, בהיותם הולכים בחקי האלהים ותורותיו, ויודעים את ה', עד שינבאו הבנים והבנות, כמאמר יואל (ג, א), ויעודים רבים דומים לאלה. ולזה, לפי מאמר שמואל, לא יהיה בתחלת ביאת המשיח זמן התחיה. ויחלק אם כן לפשט הגמרא שבא ביומא. ואמנם מאמר שמואל אינו מסכם בגמרא. כי מהחכמים מי שיחלק עליו. אמנם, אינו רחוק, שישכים עם המאמר ההוא שביומא, ונאמר, שהיה מקבל אצלם, שבגן ביהמ"ק לא יהיה תכף בביאת המשיח, ושהמאמר שבא משמואל הוא על ביאת המשיח בלבד, אבל בעת בגן ביהמ"ק תהיה התחיה, כמו שיראה מפשט הגמרא יומא. ואיך שיחיה, אין לנו לדחות פשט הסגיא ההיא, שהשיבו בפשיטות כן. ולזה מה שיראה, שאיך שיהיה בתחלת ימות המשיח, הנה בתחלת הבית תהיה התחיה לפי הקבלה האמתית. והוא הענין השני. ואם השלישי. והוא, אם ישתמשו בחושיהם וימותו אחריו קומם, אם לא. הנה לא מצאנו בזה בדברי רז"ל מבאר כל הצורך. והנה האחרונים ז"ל דברו בזה משקול דעתם, ונתחלפו בו. כי הרב המורה, בחבורו הגדול, וביחוד באגרת אשר חבר על

שם

אור ה'

מאמר ג ח"א

כלל ד/פרק א

התחיה, יראה, שהעולם הבא המזכר בדברי רז"ל הוא העולם הבא לכל אחד ואחד אחרי המות מיד. ובעולם ההוא אמרו ש"אין בו לא אכילה ושתיה וסיכה ותשמיש, אלא צדיקים יושבים ועטרותיהן בראשיהן, ונהנין מזיו השכינה". אבל בזמן התחיה יש בו אכילה ושתיה, ויתענגו בו הצדיקים תענוג נפלא, וישיגו מה שלא השיגו בראשונה. ואחרי כן ימותו, ויהיו נפשותיהם לעולם הבא במעלה גדולה ממה שהיו בתחלה. והרחיק מאד דעת מי שיראה, שהמאמר ההוא נאמר על זמן התחיה. וחזק זה הדעת באמרו, כי האל יתברך לא ימציא דבר לבטלה, ולא יעשה דבר אלא בגלל דבר. וחלילה לו מהיות פעליו הנכוחים בפעל עובדי הפסילים [עינים להם ולא יראו וכו']. ובלשון הזה אמר: "ואולי בני העוה"ב אצל אלו האנשים אינם בעלי איברים, כי אם גופים, ואולי הם עגלים או עמודים או קורות מרפעות. אין דעת אלה הסכלים כי אם שחוק לכל העמים, מי ימן החרש יחרישון ויהי להם לתכמה", עד כאן. והנה הוא ורבים אשר אתו מחכמי ספרד בדעת הנה. רצוני, בבאור העולם הבא המזכר בדברי רז"ל. ואולם בדרוש אשר אנחנו בו, קצת האחרונים המתפלספים דרכו דרך הרב, אבל הרמ"ה וגדולים עמו, ובכללם הרמב"ן ז"ל, הרחיקו מאד הדעת הנה, ולקחו המאמר כפשוטו, שנאמר על זמן התחיה. וזה, שהעולם הבא אחר המות מיד, לא הצרכו ללמד שאין בו אכילה ושתיה. והנה מאמרים רבים לרז"ל יורו הוראה, על היות השם הזה נאמר על זמן התחיה. ונמצא להם בפרוש, מאמרים יורו פשוט, שהקמים בתחיה לא ימותו. והנה אמרם (סנהדרין צב, א): "מתים שעתיד הקב"ה להחיות שוב אינם חוזרין לעפרן". כמו שהאריך בזה הרמב"ן בשער הגמול, והשיב על מה שהחזיק בו הרב המורה מהיות כלי הגוף לתכלית השמוש בהם.

שמואל

אור ה'

מאמר ג ח"א

כלל ד/פרק א

כי היתה הבריאָה לצורך השמוש קדם זמן התחיה, ואח"כ אין הקב"ה רוצה ב בטולה. ועוד, כי יש בצורה הזאת סודות עמקים. אשר בעבורם היתה בראשונה, ובעבורם רוצה השם בקיימה. והנה הקיום המקיף בגוף ונפש, בהתיחדו בדעת עליון, אינו רחוק אצל הטבע, כענין במשה ואלהו. אלו דברי הרב. ורמז בהם לסודות מסודות הקבלה. ואין ספק שמאמרי רז"ל בפשטם יחזקו הדעת הזה. ואולם מה שיראה, שהשם הזה הוא כולל שני הענינים, וישתמשו בו לכל אחד משניהם, כמו שיבא בפרק הרביעי בג"ה. גם אמר, שכאשר נתבונן בתכלית ובתועלות אשר בתחיה, נמצא הדעת הזה נכון וברור, ושאינ מקום לקשיות הרב המורה, מהיות כלי הגוף לבטלה. ולזה, נניח הכרעת הדעת הזה עד הפרק הרביעי, שנבאר בו הספקות הנופלות בזה. ודי בזה עתה בשלישי.

ואם הרביעי, והוא, אם יהיה בעת ההיא יום הדין המקבל אצל רז"ל. כבר יראה לפי פשט הנבואות, כי יום השם הגדול והנורא יהיה תחלה בזמן התחיה, כמו שאמר (דניאל יב, ב): 'ורבים מישיני ארמת עפר יקיצו, אלה לחיי עולם, ואלה לחרפות לדראון עולם'. ויראה שהנס הזה יעשה על ידי אלהו, מהרה יגלה. בכתוב (מלאכי ג, כג): 'הנה אנכי שלח לכם את אליה הנביא לפני בוא יום ה' הגדול והנורא'. וכבר היה ראוי בן, להיות שכל מה שנמצא בכתובים מנפלאות השם היה ע"י נביא, לא לזולתו. ולזה, הנס הגדול הזה, היה ראוי להיות ע"י נביא, אחר העשותו מלאך בגוף ונפש, כמו שנתאמת באלהו וצ"ל. והוא מה שכוננו הרביעי.

הפרק השני

בתכלית המכון בנס הנפלא הזה, ותועלותיו.

ולפי שהתכלית המשתף לכל הנסים והנפלאות הוא, להקנות אמונה אמתית לכופרים, ולקבץ אותה בלב המחזיקים בה; הוא מבאר בנס הכולל הזה, המשתף לאמתנו ולזולתנו משאר האמות, שהוא ראוי שיחזק האמונה בלב המחזיקין בתכלית החזוק, וינקח אותה בלב הפוסחים והכופרים. כי בראותם והגידם לבנים ובנים לאבותם, איך עברו בהפרד נפשם מהגוף – המחזיקים באמונה האמתית יקבעו אותה הם בלבבם ולב בניהם בתכלית החזוק; והכופרים בה נאמינו מבלתי שישאר להם ספק, ויאמרו: "אף שקר נחלו אבותינו" כאשר יעד הנביא (ירמיה ט"ז, יט). וזהו אצלי אמרו: "והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם". וזה, שהתחיה תהיה אם בבנים אם באבות. אם בבנים – שימותו קדם האבות. והנה הנביא אשר על ידו יהיה הנס הגדול הזה, כבר ישיב לב אבות, בסבת בנים שספרו להם איך עברו באותם הימים, ולב הבנים גם כן ישיב על אבותם. והנה לקח הכתוב היותר קרובים, שראוי שיאמינו קצתם לקצתם.

ולפי שהנס הזה יהיה גדול מכל מה שבא מהם בתורה; אם להיותו כולל, או להמשך ממנו התכלית המכון בנס בכלל, בשלמות יותר מכל הנסים שעברו, כאשר בא ביעודי הנביאים; כבר היה ראוי שיתיחד הנס הזה להעשות באמצעות נביא ששב במדרגת המלאכים.

ואמר עוד, שהנס הזה, תכלית אחד מכון גם כן בו, שבעבורו היה ראוי שיעשה ע"י אליהו הנביא ולא ע"י זולתו. וזה, למה שהגמול והענש האמתי, ראוי שיגיע לעובד עצמו או

לעובר, ולא לזולתו, לפי הישר המדיני, וכל שכן בחק הישר האלהי; הנה אין די בגמול וענש שיגיע לנפש בהפרדה מהגוף. שהוא – ואם היה, שהעבודה והעברה ראוי שייחסו יותר לחלק הנכבד מהאדם – למה שבהיותה בגוף לא יגיע לה גמול והענש, כמו שקדם. הנה, אם לא היה הנס הזה, כבר היה זה לאות חלילה בחק הישר האלהי. ולזה גזרה החכמה האלהית בנס הגדול הזה, שישלם בו הישר האלהי והצדק מכל הפנים. ולפי שהיה המכון בנס הזה – הגמול והענש בגוף ונפש, כבר היה ראוי שיעשה הנס הזה באמצעות הנביא הראשון שזכה למדרגה הזאת בגוף ונפש, והוא אליהו זכור לטוב. כי הנה, עם היות שבא במדרש, שחנוך גם כן זכה לכך, הנה היה קדם התורה. מצרף, השתדלותו הנמרץ בתכלית הזה בימי אחאב, כאמרו (מ"א יח, כא): 'עד מתי אתם פסחים על שתי הסעפים וגו'. עם שהמדרש שהוא אינו מסכם, כי אונקלוס הגר חולק עליו, בתרגום (בראשית ה, כד) 'ואיננו כי לקח אתו אלהים'. ואם כבר ספרו לנו רז"ל שזכו למדרגה זו זולתו מן החסידים, הנה הנביא הראשון שזכה לכך, והשתדל בתכלית הזה, היה אליהו זכור לטוב. ולזה היה ראוי ומחוב בחק הישר האלהי, שיעשה הנס הזה באמצעותו.

ואמר עוד, שבפעל הזה ישלם תכלית צורת המין האנושי, אשר הוא אחד בעצמו עם התכלית המכון בתורה, כמו שקדם לנו בסוף המאמר השני. וזה, אם בבחינת היוצר יתברך, ואם בבחינת האדם. שהוא ההתאחדות והרבקות השלם, והוא בבחינתו יתברך ההסבה בתכלית מה שאפשר, כמו שהתבאר כל זה שם. וכאשר היה זה כן, היה ראוי שישלם זה, באמצעות מי שזכה להתאחדות הזה בתמידות, והוא אליהו זכור לטוב.

הפרק השלישי

בסבות הענש המפלג למי שיכפר בשרש הזה.

ולפי שהתבאר מהשרש הזה, שישלם המין האנושי בתכלית מה שאפשר; וזה, אם בבחינתו יתברך, ואם בבחינת האדם, כמו שקדם; והיה עם זה מחזיק האמת בלב יודעיו, והישר האלהי מתפרסם מאד בו; כבר היה הכרחי מאד להאמין בו. וראוי שישגי ענש נמרץ למי שיכפר בו.

ולפי שהיעוד בזה מיחד בתורה הזאת האלהית, למה שהתורות האלהיות הקודמות מאדם עד נח לא יערו בתכלית הזה; עם שהוא ענין כנגד הטבע בתכלית מה שאפשר, בהפך מה שקרה בגמול הנפשי, שהיה מפרסם בתורות האלהיות ההם, והוא ענין טבעי לנפשות, כמו שקדם בכלל השלישי מזה המאמר; הנה היה ראוי שיהיה היעוד הזה בתורה הזאת, כמו שקדם ביעוד הגשמי. אלא שלא נתפרש בו כל כך, למה שהיעוד הגשמי הוא דבר מרגש בחוש, אם דרך כלל, אם לעובד האמיתי; והענין הזה איננו נרגש, עד עת בא דברו. וליקר הענין הזה ומעלתו, גזרה החכמה האלהית, כפי שהוא מקבל אצל החכמים ז"ל, שהכופר בו שאינו מן התורה, לא יזכה לתחייה. ובלשון הזה אמרו בגמרת סנהדרין (צ, א): "הוא כפר בתחית המתים לפיכך לא יהיה לו חלק בתחיה"מ. וזה המאמר אחד ממה שיוורה, שהעוה"ב אצלם הוא תחיה"מ. וכבר יורה גם כן מה שדרשו בספרי (דברים יא, כא): "למען ירבו ימיכם וימי בניכם; וימיכם – העולם הזה. וימי בניכם – לימות המשיח, כימי השמים על הארץ" – לעולם הבא. וזה, שכבר יראה, שלקחום בסדר.

שמה

אור ה'

מאמר ג ח"א

כלל ד/פרק ד

הפרק הרביעי

בהתר קצת ספקות הנופלים בו.

וזה, שכבר ישיגו ספקות עצומות בענין בעצמו, ובאפן שהנח.

תחלה, באפשרות הענין בעצמו. וזה, שכבר קדם לנו בכלל השלישי מהמאמר השני, שמה שאפשרות מציאותו בלתי מציר אצל השכל, לא יפל עליו שם היכלת. ולזה, לא יפל שם היכלת על המשכלות שסותרם נמנע. וכאשר היה זה כן, והיה בהפסד האיש המרכב, שנפרדו חלקיו הפשוטים אל יסודותם; אף אם יתאמת שישבו החלקים שהיו חלק ראובן להתחבר ברצון האל יתברך, הנה אין המלט משיהיה בריאה חדשה, ולא יתאמת בו היות הוא — הוא. ולפי [מה] שהנח אחד התכליות העצמיים בנס הזה, להראות בו הישר האלהי, לתת הגמול והענש לאיש שהוא בעצמו.

שנית, אם נודה שבהתחבר חלקי המרכב הפשוטים יראה בו הישר האלהי; הנה, אם היו החלקים ההם קצתם בגבנינות יסוד האש, וקצתם במרכבו הארץ, או במרכבים זולתם, עד שהיו קצתם מגוית הארזה וקצתם חלק מהנמלה; האם יתפרדו הפעל-חיים, וישבו חלקי האיש שהוא הזוכה לתחיה? הנה זה רחוק הרבה משיציר.

שלישית, אחר שהנח אחד התכליות העצמיים, להראות בו הישר האלהי; הנה, אין יעבר שיהיה בנס הזה בקצתם, ובקצתם לא? שכבר הנח כן בפרק הראשון מהכלל הזה. וזה, שהישר האלהי לא יראה באותו קצת שלא יזכה לנס הזה. רביעית, כבר יספק, אם תהיה התחיה לכל אמתנו, כפשט המשנה שאמרה: "כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב", אם ימותו

שמו

אור ה'

מאמר ג ח"א

כלל ד/פרק ד

כלם קדם זמן התחיה. וזה, שהמאמר בשיקומו ויחיו אחרי מותם, ואף אם ימותו אחר התחיה, מגנה מאד. שפכת יתחיב שימשך הענין בן בהתמדה. והנה הפתוב צוח ואומר "לפני בוא יום ה' הגדול והנורא", וכבר יורה זה שהנס הפולל הזה יהיה בעת אחת, לא ימשך בן בהתמדה.

החמישי, לפי שנמצא בנביאים יעודים לכלל אמתנו עוברים המנהג הטבעי, כמו אריכות הימים, באמרו (ישעיה סה, כ): 'פי הנער בן מאה שנה ימות והחוטא בן מאה שנה יקלל', וכמו היעוד בנבואה, באמרו (יואל ג, א): 'ונבאו בניכם ובנותיכם, וקניכם חלמות יחלמון, בחוריהם חזיונות יראו'; הנה כבר יספק אם היעודים האלה בזמן התחיה או לימות המשיח. ואיך שיהיה, הוא דבר מתמיה. וזה, שאם היו היעודים האלה בעת התחיה, כבר יראה שישתמשו בחושיהם ושימותו, והוא הפך מה שהנח. ואם הוא לימות המשיח, הנה מאמר שמואל הוא הפך זה, שאומר: "אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד".

הנה אלו הם הספקות ששיגו הענין הזה כפי מה שהנח. וראוי שנאמר בהתם, אם הראשון והשני הנתלים באפשרות הענין בעצמו, הנה, למה שהתבאר היות יכלת השי"ת בב"ת, וידיעתו גם בן מקפת עננים בב"ת, וכל אחד מהדברים אצלו, אף אם היו רחוקים מהטבע בתכלית המרחק, קרובים אצלו בתכלית הקרבה, על יחס אחד, אין הפרש ביניהם; הנה איננו רחוק שבזמן שגזרה חכמתו להיות הנס העצום הזה, יהיו חלקי המרכב באפן שיכנו לשוב להתחבר כבראשונה, מבלתי שיצטרך פרוד חלקי ב"ת או זולתו. אלא שכבר יראה, שלא יתחיב בנס הזה, שיהיו החלקים ההם בעצמם. וזה, שלפי שהוא מבאר, שאף בהיות החלקים ההם

בַּעֲצָמָם, לֹא יִתְאַמֵּת בָּהֶם הַיּוֹתֵם הוּא – הוּא, הִנֵּה אֵין תּוֹעֵלֶת בְּהִתְקַבֵּץ הַחֲלָקִים. וְכָל שָׂכָן אִם יִצְטָרֵף לְהַפְרִידָם מִבֵּינָם זוֹלָתָם. אֲלֹא שֶׁכָּבֶר יִרְאֶה בָּהֶם הַיִּשָּׁר הָאֱלֹהִי, כִּי אִם בְּרִיאָה יִבְרָא ה' בְּמִזְג וּבִתְכוּנָה שִׁיְהִיָּה בָּהּ רְאוּבֵן עַל דֶּרֶךְ מָשָׁל, וְלֹא יִפְל מִשְׁעָרוֹת רֹאשׁוֹ אֲרָצָה, שֶׁהוּא אִפְשָׁר כֵּן בַּחֲקוֹ יִתְבָּרֵךְ. וְתִהְיֶה הַנֶּפֶשׁ שֶׁהִיא עֵצִם עוֹמֵד בַּעֲצָמוֹ, תִּתְאַחֵד אֶל הַבְּרִיאָה הַזֹּאת. אֵין סִפֵּק, שֶׁהַנֶּפֶשׁ הַזֹּאת וְכַחוּתֶיהָ תִשְׁתַּמֵּשׁ בַּגּוֹף הַזֶּה כְּשֶׁתִּתְאַחֵד בּוֹ, כְּמוֹ שֶׁהִיָּתָה מִשְׁתַּמֵּשֶׁת בַּגּוֹף רְאוּבֵן בְּשׁוּה. וְלִפִּי שֶׁמִּכְלָל כַּחוּתֶיהָ – הַזִּכְרָה וְהַדְמִיּוֹן, הִנֵּה בַּגּוֹף הַזֶּה תִּזְכָּר מַעֲמָדָה הָרִאשׁוֹן, כְּאִלּוּ הִיָּתָה מִתְאַחֲדָת בַּחֲלָקֵי הַיְסוּדוֹת הַפְּשׁוּטִים שֶׁהִיָּה גּוֹפּוֹ בְּתַחֲלָה מֶרְקָב מֵהֶם, כִּי אֵין רֶשֶׁם לְשָׁקֵל אֶחָד מִיְסוּד הַמִּיָּם עַל דֶּרֶךְ מָשָׁל אִם תִּהְיֶה מְקַעְרוּרִית הַיְסוּד אוֹ מַגְבִּינִינִיּוֹתוֹ. וְזֶה מִבְּאֵר בְּנִפְשׁוֹ. וְאַחֵר שֶׁהַנֶּפֶשׁ הַזֹּאת תִּשְׁתַּמֵּשׁ בַּגּוֹף הַזֶּה, כֵּן יִצְדָּק שִׁיתְאַמֵּת בּוֹ הַיִּשָּׁר הָאֱלֹהִי. וְאֵיךְ לֹא? וְהִנֵּה רְאוּבֵן עַל דֶּרֶךְ מָשָׁל כְּשֶׁנּוֹלָד קֹטֵן הַקּוֹמָה עִם נֶפֶשׁוֹ הַצּוֹמַחַת, וְגָדֵל אַחֵר כָּךְ, הִנֵּה אִם הִיָּה שְׁחֲלָקֵי גּוֹפּוֹ נִתְּהוּ מִן הַמְּזוֹן הַיּוֹרֵד מִכְּלֵי גּוֹפּוֹ, וְהוּא מִבְּאֵר בְּכָל חֵלֶק מִחֲלָקֵי גּוֹפּוֹ שֶׁנִּתְּהוּ מִן הַמְּזוֹן שֶׁהִיָּה חוּץ מִגּוֹפּוֹ, וְאִם הוּא בְּכָלֵל גּוֹפּוֹ עֵצִם אֶחָד; כֵּן הַנֶּפֶשׁ הַזֹּאת הַמִּתְאַחֲדָת בַּגּוֹף הַזֶּה שֶׁהוּא עַל תְּכוּנַת רְאוּבֵן בְּשׁוּה, אִם הִיָּה שְׁחֲלָקֵי גּוֹפּוֹ מִמְּקוֹמוֹת מַחוּץ, הִנֵּה בְּהִתְאַחֲדָם עִם הַנֶּפֶשׁ הַזֹּאת הֵם עֵצִם אֶחָד מִמֶּשׁ. וְלִפִּי שֶׁהַנֶּפֶשׁ צוּרָה עֲצָמִית לְבַעַל הַנֶּפֶשׁ, וְתִתֵּן לוֹ עֲצָמוֹתָיו, הִנֵּה הַנֶּפֶשׁ הַזֹּאת צוּרָה לַגּוֹף, וְתִתֵּן לוֹ עֲצָמוֹתָיו. וְלִפִּי שֶׁהַנֶּפֶשׁ לֹא תִשְׁתַּנֶּה עֲצָמוֹתָהּ, הוּא מַחֲיֵב, שֶׁהַגּוֹף הַמִּתְאַחֵד עִמָּה יִהְיֶה נִגְרָר עִמָּה, כְּשֶׁשֶׁם שֶׁהַמְּזוֹן נִגְרָר אַחֵר הַמִּקְבֵּל הַמְּזוֹן, וְשֶׁבִּלְהִיּוֹתוֹ גּוֹפּוֹ.

וְכָבֶר יִרְאֶה זֶה מִמָּה שֶׁקָּבְלוּ רַז"ל וְאָמְרוּ (כְּתוּבוֹת קִיא, ב):
 "עֲתִידִין צְדִיקִים שִׁיעֲמָדוּ בְּלִבּוֹשֵׁיהֶם, קָל וְחֹמֶר מַחֲסֵה". וְהַכְּנָה

שמח

אור ה'

מאמר ג ח"א

כלל ד/פרק ד

במאמר הזה, למה שגלות הערנה מגנה, שכבר גזר השם באדם בדעתו טוב ורע (בראשית ג, כא) ויעש להם כתנות עור וילבישם, אין ראוי שיעמדו ערמים. ולקחו הק"ץ מהחטה, להורות בו שהשנית נמציא הדברים באפן היותר משבח; וכשם שהחטה יוצאת בלבושה, לשמירתה מהפגעים, כן הצדיקים עומדים בלבושיהם, לשמירתם מהגנות. אלא שהתבאר מהמאמר, שבאשר אין קפדה בלבוש, אם הוא מהחלקים עצמם שנקבר בו, ובלבד שיהיה בתבניתו, וכאלו הוא ישן במלבושיו, שבזה הוראה-מה ביוחד האיש; כן הגוף, אין קפדה בו שיהיו חלקי היסודות אותן חלקים שנפרדו ממנו, ובלבד שיהיו באותו יחס עצמו, וכמו שאמרנו.

ואם אין המלט משנאמר, בשיהיו החלקים ההם שנפרדו מהמרקב הראשון, אין חזק בזה.
הנה זה יראה בהתר אלו הספקות.

ואולם השלישי, הנתלה במה שהנח היות הנס בקצתם, ובקצתם לא, איך יעבר זה בחק הישר האלהי? הנה ראוי שנצטרף לו מה שיעדנו בפרק הראשון, והוא, באור החלק שיתאמת בו הראות הישר האלהי. ואמר, לפי שאין המלט מפשט הכתוב, המורה שלא תהיה התחיה כוללת; והיה שכבר התבאר שאחד התכליות העצמיים, בהראות הישר האלהי; כבר יראה, שתהיה התחיה בצדיקים גמורים וברשעים גמורים. וזה, שדי בהם הראות הישר האלהי, אלה לחיי עולם, ואלה לחרפות לדראון עולם. ואמנם הבינונים, אותם שלא הגיעו למדרגה שיעשה הנס הגדול והנורא הזה בעבורם, הנה די להם בגמול הנפש. ואם היה, שלא ישיגו מהגמול הנפשי בחייהם, קרה להם זה למעוט מדרגתם. והנה נאמן הדין לשקל במאונני חכמתו שעור הגמול

הַגִּשְׁמִי הַהוּא, שִׁיְהִיָּה רֵאיוֹ לְתֵת לוֹ פִּי שְׁנַיִם, אוּ כִּאֲשֶׁר יִגְזֹר חֲסִדוֹ הַפְּשׁוּט, בְּגִמּוּל הַנֶּפֶשׁ.

וְהִנֵּה יִצְדָּק הַיֵּשֶׁר הָאֱלֹהִי בְּאֵלֶּה, בְּמִשְׁקֶלֶת שְׁנֵי מִיָּנֵי הַגִּמּוּל. לָזֶה יֵרָאֶה שְׁאֵמֶר הַמְשׁוֹרֵר (תהלים יט, י): 'מִשְׁפָּטֵי ה' אֱמֶת צִדְקוֹ יִחַדּוּ'. כְּלוּמֶר, שֶׁאִם הָיָה שֶׁהַגִּמּוּל הַגִּשְׁמִי לֹא יִצְדָּק בְּקִצֵּת בְּנֵי אָדָם, הִנֵּה יִצְדְּקוּ יַחַד הַגִּשְׁמִי וְהַנֶּפֶשׁ. וְהִנֵּה רֵאיוֹנוֹ לְפָרֵשׁ זֶה עַל מִשְׁפָּטֵי ה' הַמְשַׁלֵּם לְאָדָם, וְלֹא רֵאיוֹנוֹ לְפָרֵשׁוֹ בְּהִנָּחַת הַמִּשְׁפָּטִים, כִּי בְּאֵלֶּה לֹא יִפֹּל עָלָיו אֱמֶת וְשִׁקָּר, אֶלֶּא נֶאֱדָה וּמִגִּגָּה, אוּ נִכּוֹן וְנֶאֱדָה אוּ בִלְתִּי נִכּוֹן וְנֶאֱדָה.

וְהִנֵּה לִפְנֵי זֶה, הַזּוֹכִים לְתַחֲיָה הֵם הַצְּדִיקִים הַגִּמּוּרִים, שֶׁהַבִּינוּנִים, שְׁאִינָם רֵאוּיִים לְנֶס הַגְּדוֹל הַזֶּה, הַיֵּשֶׁר הָאֱלֹהִי לָהֶם שֶׁלֹּא יִזְכּוּ בוֹ. וְלִפְנֵי זֶה, יִהְיֶה אָמְרוֹ "כֹּל יִשְׂרָאֵל יֵשׁ לָהֶם חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא" אֶחָד מִשְׁלֹשָׁה עֲנִינִים:

אם שְׁנֵאמַר שִׁירְצָהּ בּוֹ רַב יִשְׂרָאֵל. לְמַדָּה שֶׁהַשֵּׁרֶשׁ אֶצְלָנוּ (עִירובִין כו, א): "אֵין לְמִדִּין מִן הַכְּלָלוֹת וְאֶפְלוּ בְּמִקּוֹם שְׁנֵאמַר בּוֹ חוּץ".

וְאִם שְׁנֵאמַר, שֶׁכֹּל יִשְׂרָאֵל יֵשׁ לָהֶם חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא, כְּלוּמֶר, שֶׁהוּא יִרְשֶׁה לָהֶם וְיַעֲדֵד בְּתוֹרָה הַזֹּאת — וְאִם הָיָה בְּתוֹרֹת הָאֱלֹהִיּוֹת שֶׁעָבְרוּ, לֹא נִתְּנָה לְעוֹלָם — עַד שֶׁאִם הָיוּ כָּלֶם צְדִיקִים הָיוּ זּוֹכִין לָזֶה. וְהוֹכִיחוּ זֶה מִפֶּסוּק "וְעַמְּךָ כָּלֶם צְדִיקִים לְעוֹלָם יִירְשׁוּ אֶרֶץ", וְהוּא "אֶרֶץ הַחַיִּים". מֶה שְׁאִין בֶּן בַּעַם אַחֵר. וְאִם שְׁנֵאמַר, שֶׁ"הָעוֹלָם הַבָּא" כּוֹלֵל זְמַן הַתַּחֲיָה וְהַגִּמּוּל הַנֶּפֶשׁ אַחֵר הַמָּוֶת. וּבִכְּרֵי יֵרָאֶה בְּאֶמְרָם: "חֲסִידֵי אוֹ"ה יֵשׁ לָהֶם חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא" (מִשְׁנֵת ר' אֱלִיעֶזֶר פ"ו), וְאִינוּ נִרְאֶה שִׁיְזָכּוּ לְנֶעַם הַתַּחֲיָה. וְכֵן נִרְאֶה מִמִּטְבַּע בְּרִכַּת מְאוּרֹת שֶׁל שְׁבֵת, שֶׁיֵּשׁ בָּהּ הוֹרָאָה עַל אַרְבַּע עֲתוֹת. בְּאֶמְרָם: "אֵין עֶרֶךְ לָךְ ה' אֱלֹהֵינוּ בְּעוֹלָם הַזֶּה, וְאֵין זוֹלָתָךְ מִלִּכְנֹס לַחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא, אֶפְסִי בְּלִתִּי

גואלנו לימות המשיח, ומי דומה לך מושיענו לתחית המתים". וידמה, שלקחו בסדרן: תחלה "בעולם הזה", שהוא הקודם; ואחריו "העולם הבא", שהוא אחר המות מיד; ואחריו "ימות המשיח", שהוא קודם לתחיה; ואחריו "תחית המתים", שהוא כולל הקימה, והנעם הנמשך אחריה. ולפי שהמאמר האחר, וזולתו מהמאמרים, יחייבו ש"העולם הבא" ירצו בו זמן התחיה, הנה יראה שהשם הזה יכלל שניהם.

ואולם אם נאמר שאינו כולל רק זמן התחיה, הנה יצטרך לפרש במטבע הברכה, ש"העולם הזה" כולל העולם הזה בחיים ובמות, ו"העולם הבא" ירצו בו נעם זמן התחיה אחרי הקימה. וסדרו ראשונה שתי קצוות הזמן, ואחר סדרו האמצעיים, והם: ימות המשיח והקימה. והוא אשר רצו בתחית המתים.

והנה איך שיהיה מפרוש השם הזה, כאשר נתבאר בתכלית הנרצה בנס הזה ותועלותיו, והוא: הראות הישר האלהי, להיות הגמול והענש מתיחס; והקנאת האמונה, והתכלית אשר בבריאה; הוא מבאר, שאין מקום לתפישת הרב המורה בדעת הנכון, האומר, שהזוכים לתחיה לא ימותו, ולא יאכלו, אלא כפשט המאמר "צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם", ר"ל ועטרות שלמותן בראשיהם, ונהנין מזיו השכינה". וזה, שכבר היה מן ההכרח להיותם בגופם ובאבריהם ובכלי שמושן, למען הראות הישר האלהי. ועוד, שאם היה שלא יאכלו ולא ישתמשו בחוש הטעם ובאברי ההולדה, הנה ידברו וישמעו, ועבדו את ה', ויחזיקו בתורה, כענין באלהיו. ועוד, שעם זה יקנו האמונה הנכונה לזולתם, כמו שיתבאר עוד בהתר הספק הרביעי.

ואמנם הרביעי, הנתלה בזמן שקדם התחיה, אם ימותו כלם. וזה, שאם נקח המשנה כפשטה, לומר ש"כל ישראל יש

להם חלק לעולם הבא" הנרצה בו תחית המתים, כבר יחשב שהיה מן ההכרח שימותו כלם קדם התחיה. ואמר, שאף כשנזקח המאמר בפשוטו בתחיה, ושתהיה הקימה כוללת, הנה לא יתחייב מות כלם קדם לכן. וזה, ש"העולם הבא" יכלל הקימה, וזמן שאחרי הקימה לזה הדור אשר בעת הקימה, אם היה שלא יזכו לדבקות ובהתאחדות, והיה שישתמשו בחושיהם וימותו, הנה יהיה להם חלק לעולם הבא. למה שכבר קדם, שמתועלת הנס הזה, להקנות אמונה בלב וולתם, אשר מהצד ההוא יזכו למה שהיו זוכין בו עם הנס ההוא. ויתאמת אם כן, שכל ישראל יש להם חלק לעולם הבא. ויסבל, שהמאמר המחייב לחסידי אור"ה שיש להם חלק לעוה"ב, נאמר על הדור ההוא שבזמן התחיה, והדורות הנמשכין אחרי כן, מבילתי שיתחייב שיזכו לקימה.

ואיך שיהיה, הטר הספק החמישי ממה שיקל מאד. והוא, שהיעודים הנמצאים בדברי הנביאים, יתקיימו בדור ההוא שבזמן התחיה, ובדורות הנמשכין. שהם ישפיעו מהקמים מרוח דעת ויראת ה', ואם היה שישתמשו בחושיהם כלם, ויזריכו ימים, ויולידו, מבילתי שיקרה מזה בטל.

וזהו מה שיראה בהתר אלו הספקות לפי ההקדמות שבנינו, מהקבלה, וממה שיראה מהסבכא ומשקול הדעת. והאל יתברך יודע, ושתבח שמו, ומרומם על כל ברכה ותהלה.

הכלל החמישי

בנצחות התורה

והוא שני פרקים: האחד, איך ראוי שיובן, לפי מה שבא בקבלה ובאפן עמידתנו עליו. השני, בהתר ספק אחר שאפשר שישפק בו.

הפרק הראשון

הנה לפי מה שבא בקבלה, התורה הזאת האלהית, הכוללת תורה שבכתב ותורה שבע"פ, היא נצחית. כמו שאמרו רז"ל (שבת קד, א): "מלמד שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה". ולזה, אי אפשר בשום צד שתבטל או תשתנה מצוה ממצוות התורה, ואף על ידי נביא. אלא שהשרש אצלנו, שהנביא להוראת שעה יכול לחדש, או להתיר אסור, ובלבד שלא יהיה בו צד עבודה זרה, כאלהו בחר הפרמל. וכן בית דין מתנין לעקר דבר מן התורה בשב ואל תעשה, וזה אמנם לעשות סג למצוה. ואמנם לא יקרא זה בטול, לפי שזה מעצם התורה והקבלה. ואולם נתאמת זה מפאת הקבלה, כמו שבא כל זה בגמרת סנהדרין (צ, א).

וכבר נעמד על זה מצד הסברא ושקול הדעת גם כן, כלומר, נצחיות התורה. וזה, שלמה שהתבאר ממה שקדם, היות התורה הזאת בתכלית השלמות, להביא המחזיקים בה — שלמים או חסרים — אל ההצלחה האנושית והתכלית הנכסף; למה שתישר תכלית ההישגה אל שלמות המדות ואל השכליות, ויתעורר גם כן תכלית ההתעוררות, העבודה והדבקות אחר כך; אי אפשר שתהיה בטלה, בכל או בחלק, אלא בשתומר באחרת. שהמאמר שתתבטל ולא תומר באחרת הוא דבר בטל; למה שהתכלית הנרצה אצל השו"ת, ובבחינתו, שהוא ההטבה, אי אפשר שתתבטל. ולזה, אם היה שתתבטל זאת התורה, היה בהכרח בשתומר כלה או מקצתה. ואין המלט מהיות התורה האחרונה, אם בשעור השלמות אשר בראשונה, ואם בשעור פחות ממנה. ואי אפשר שיהיה פחות ממנה, למה שלא ימשך התכלית הנרצה אצל השו"ת ושתהיה בשעור השלמות אשר בראשונה, גם זה בטל; שכבר תהיה ההמרה פעל הריק אין

תועלת בו. ולזה הוא מבאר מצד הסבא ואזון הדעת, שזאת התורה אי אפשר שתשתנה בשום צד.

והנה, מהמחברים האחרונים מי שהראה פנים מצד אחר. וזה, שלמה שהיה הפעל הזה מנתינת התורה, מפועל בב"ת השלמות, הנה יתחייב שיהיה הפעל בתכלית השלמות מה שאפשר. ולזה יתחייב לפי הטענה הקודמת המנע בטולה בכל או בחלק. ואמנם, אם שהטענה הזאת אמתית בעצמה, אם לא יאמר בה יותר מזה השעור, לא תתן האמת בזה הדרוש על כל פנים. וזה, שיש לאומר שיאמר, שפעל השם יתברך וישתבח שמו בנתינת זאת התורה, היה בתכלית השלמות מה שאפשר לפי המקבילים. וזה, שהחייב שהניחו, לא יתן יותר מזה. ולזה, אם היו המקבילים יותר שלמים או יותר חסרים, כבר יהיה אפשר בהם בטול התורה הזאת, בכל או בחלק, בשתומר באחרת טובה ממנה לפי המקבילים. כמו שקרה בתורת אדם הראשון, שנאסר להם בשר, והתר לבני נח; וכמו שקרה לתורת בני נח, שנתיחדו מכללם אח"כ ישראל בתורה הזאת, שיש בה גם כן מהשנוי בקצת המצוות הקודמות, מלבד התוספות, מה שלא יעלה.

אבל אחר שהתבאר ממה שתכלל זאת התורה, היותה בתכלית השלמות; אם לשלמים, כמו המשכילים ויחידים סגלות, למה שבה משלמות החכמה, ואם לחסרים, למה שבה משלמות המדות והערת הלבבות לעבודה ולדבקות והאבה, אשר היא ההצלחה הנצחית, כמו שבא כל זה בסוף המאמר השני; הנה אם כן, יתחייב בהכרח שיהיה זאת התורה בכלל, נצחית. וזהו מה שרצינו לבאר.